

A 19. századi örmény kultúra az *Armenia* folyóiratban

VÁKÁR ZSANETT

Mesterképzős hallgató, BBT/Master's student UBB

E-mail: vakarzsanett@gmail.com

Abstract (Armenian Culture in the 19th Century in the Magazine "Armenia")

The most effective way to get to know a nation is to get an insight into its culture, and to observe and interpret its features. This also applies to an exotic minority from Orient such as the Armenian nation. In my research, I examine the press-appearance of Armenian culture in the light of Armenia, the most prominent Hungarian-Armenian periodical of the 19th century. The part of my sample is the first two years of the magazine's: the publications from 1887 and 1888. The resulting database was analyzed by quantitative and qualitative content analysis. My preliminary assumption is that Armenia in the 19th century was a mediator and distributor of Armenian culture of the 19th century, and this has been proven. As well as my hypothesis, that this magazine was a product which served as the intellectual coordinator of the Hungarian-Armenians and mostly of the Transylvanian Armenians.

Keywords *minority; press; Armenians; Transylvania; culture; Kristóf Szongott*

Rezumat (Cultura armeană din secolul al XIX-lea în revista „Armenia”)

Cea mai eficientă modalitate de a cunoaște un popor este de a înțelege și interpreta cultura acestuia. Acest lucru se aplică și în cazul unei minorități exotice ale Orientului, cum este cea armeană. Studiul examinează apariția mediatică a culturii armenie în revista Armenia, cea mai proeminentă periodică maghiară-armeană a secolului al XIX-lea. Analiza este axată pe primii doi ani ai publicării revistei: anii 1887 și 1888. Baza de date rezultată a fost studiată prin analiza cantitativă și calitativă a conținutului. Revista Armenia a fost în secolul al XIX-lea un mediator, purtător și distribuitor al culturii armenie, de asemenea revista a fost un produs care a avut rolul de coordonator intelectual al armenilor maghiari, în special al armenilor transilvăneni.

Cuvinte cheie *minoritate, presă, armeni, Transilvania, cultură, Szongott Kristóf*

1. Az örménység történelmének rövid ismertetése, és bevándorlásuk Erdélybe

A mai Örményországot a Kaukázusi-hegylánctól délre találjuk, a Sevan-tó és az Arexes-folyó közé eső területen. A mindössze alig 30 000 négyzetkilométeren fekvő, kis ország az egykori örménység által bírt területeknek mindössze a töredéke. A történelem során ugyanis az örmény népet folyamatosan háborgatták a szomszédos országok, a környező nagyhatalmak, a százezrével kivándorolni kényszerülő nép pedig szétszóródott a világon. Viszont az identitástudatuk és a kulturális örökségük máig erős kapocsként tartja össze őket. Ennek az örökség-

nek a részét képezi az a gazdag legenda- és mondavilág, amely alapján saját magukat bibliai személyektől, pontosabban Noétól származtatják. Khorenei Mózes történetíró is beszámolt arról, hogy az örmény nép Hajktól származik. Ő Torgom fia volt, Torgom apja pedig a bibliai Noénak a dédunokája. (Gazdovits 2006: 18) A bibliai hagyomány szerint ugyanis, az özönvizet követően az Ararát-hegyen feneklett meg Noé bárkája. A hitvilágon túlmenően, a származásukat illetően azonban nem jelenthető ki biztos állítás, a történészek két elméletet tartanak elfogadhatónak. Abban viszont már egyetértenek, hogy Kr.e. a VI. században alakult meg az első örmény állam. Fejlett és gazdag civilizáció volt az övék, kiváló mezőgazdasági viszonyokkal és földrajzi helyzettel. Gyakorlatilag már az ókorban megkezdődik a hódítások, háborúk, megtorlások, áttelepítések, hittérítések sorozata, amelynek következtében menekülniük kell. Az örmény nép az idők során a nagyhatalmak közül leginkább a kereszténységet pártolta, olyannyira, hogy III. Nagy Tiridátész uralkodása alatt 301-ben államvallássá nyilvánították a kereszténységet a világon elsőként. Később azonban, 451-ben az örménység kivált az addig egyetemes, keresztény egyházból, megalapítva az örmény nemzeti egyházat.

Szétvándorlásuk különböző időszakokhoz kötött, és hullámszerű folyamatokban ment végbe. Az Erdélybe való érkezésük sem történik egy nagy hullámban, annak ellenére, hogy a köztudat az 1672-es évet tartja az örménység Erdélybe való betelepülési idejének. Ugyanis ebben az évben fogadta be őket birtokaira I. Apafi Mihály fejedelem. (Anahit 1996: 9) Azonban nem ismeretlen helyre jöttek a XVII. században, hiszen előtte lassú beszivárgás formájában történt a bevándorlás. Az első örmények például a római korban, éppen a hódító rómaiak légiós katonáiként érkeztek a IV. században Erdély és Pannónia területére. (Gazdovits 2006: 132–133) Később, a XV. századtól „... egyrészt Havaselvéről, többnyire pedig Moldvából jöttek. Kis számban egyenesen Lengyelországból, vagy innen Moldván keresztül is érkeztek örmények Erdélybe”. (Gazdovits 2006: 111)

1672-ben viszont „*mintegy 10 000 moldovai örmény személy, illetve a 3000 család (= 12 000–15 000 fő) egyszerre, de két részletben és több sorozaton keresztül érkezett Erdélybe...*”. (Gazdovits 2006: 164) A Borgói-hágón keresztül érkeztek az észak-moldvai örmények, akik Beszterce és Naszód környékén telepedtek le. A Békás-szorosan át jöttek a közép-moldvai menekültek – ők Gyergyószentmiklóson és Ditróban telepedtek meg. A dél-moldvai menekülők pedig leginkább a Gyimesi-szoroson keresztül jöttek Csíkszépvízre. Egy kisebb, még délebbi csoport az Ojtozi-szoroson keresztül érkezett. A menekülő tömegek közül többen még beljebb vándoroltak Erdély szívébe, pl. Ebesfalvára (ma Erzsébetváros), Gerlára, Petelére, Gyergyószentimrére, Marosfelfaluba, Bonyhára, Csíksomlyóra, Gyulafehérvárra. Amint letelepedtek, igyekeztek a magyar társadalom hasznos polgáraivá lenni. Főként kereskedésből éltek, amivel rövidesen fellendítették Erdély gazdasági életét. Itt polarizáltak tehát, de kialakultak nagyobb létszámú örmény közösségek, ahol kolóniáknak, kompániáknak nevezték önmagukat. Az egyik ilyen volt Gyergyószentmiklós: I. Apafi Mihály ezt a települést jelölte ki számukra. Emellett jelentős örmény kolónia élt Csíkszépvízen is. Mindkét településen a tímárságból, azaz a börtcserezésből éltek, illetve a szarvasmarha-kereskedelmet is sikerre vitték. Ezenkívül engedélyt kaptak két város megalapítására

is. 1700-ban, a hittérítő Verzerescul Oxendius püspök kezdeményezésére kezdnek hozzá Szamosújvár kiépítéséhez. 1787-re pedig már elnyerik a szabad királyi városi státuszt, ugyanúgy, mint egy évvel korábban az erzsébetvárosiak is. Az erzsébetvárosi örmények *„önkormányzatot és első fokon bíraskodási jogot, valamint kvártély- és előfogad-mentességet kaptak...”*. (Pál 1997: 4) Ez azt jelentette, hogy – a szamosújvári lakosokon kívül – az erdélyi örmények csak Erzsébetvároson intézhették el hivatalos irataikat, és ez volt a régió igazságszolgáltató központja is. E két város alapítása és léte nemcsak Erdély vagy a Kárpát-medence, hanem világszerre kiemelkedőnek számít, mint ahogy az ezekből a városokból szerteágazó önművelési program is.

2. Az armenisták

Az örménység identitástudatában a legmélyebben gyökerező elem a vallás, kultúrájuk fontos meghatározó eleme pedig az etnikai tudat. Erdélyben önmagukat nagy természetességgel magyarörményként határozták meg, erősítve ezzel kettős kötődésük kifejezését. Azonban annyira igyekeztek jó magyar polgárok lenni és beilleszkedni, hogy a teljes asszimiláció veszélye fenyegette őket. Ezt viszont egy lelkes, öntudatos értelmiségmag felismerte, és egyfajta válaszként az identitásválságra, a nemzeti öntudat megóvása és éltetése érdekében jelentős örménységkutató mozgalom indult el. Ennek első képviselői Gabrus Zachar és Lukácsy Kristóf voltak. Gabrus Zachar pap, tanító, író és hivatalnok volt, a magyarországi örménységkutatás megalapozója. Lukácsy Kristófit pedig a történelmi gondolkodás első magyarországi örmény képviselőjeként tartják számon. Az ő munkásságuk által kitaposott ösvényen indult el többek közt Avedik Lukács, Govrik Gergely, Szongott Kristóf, Molnár Antal, Merza Gyula, Gopcsa László, Bányai Elemér is. A virágzásnak induló örménységkutatás szülte Szamosújvár és Erzsébetváros történelmi monográfiáit, és az örménységgel kapcsolatos genealógiai és etnográfiai kutatásokat. Egy új ideológia is született, amely az armenizmus elnevezést kapta, és legfőbb célja a nemzeti tudat újjáélesztése volt.

Az armenisták sorából Szongott Kristóf tevékenysége a legkiemelkedőbb. A leginkább magyarörmény historikusként emlegetett gimnáziumi tanár kitartó munkájával és lelkiismeretes hozzáállásával nemcsak a korabeli új generáció nevelésével foglalkozott, hanem az örmény kulturális élet fellendítését is szíven viselte. Kutató- és gyűjtőmunkája kiemelkedő. Istenfélő, középpolgári örmény kereskedőcsaládba született, szülei ragaszkodtak őseik hitéhez és szellemi hagyományaihoz. Az elemi iskolát Szamosújváron végezte, majd a gyulafehérvári főgimnáziumi tanulmányait követően visszatért szülővárosába, ahol a helyi örmény progimnázium tanára lett. 40 évig volt a pedagógusi pályán. (Anahit 1996: 11) Az erdélyi és magyarországi örménység kimagasló kulturális képviselője volt. *„Óriási érdemeket szerzett a magyarországi örmények történelmi gondolkodásának fejlesztésében. Lukácsy útján járva ő írta meg elsőként, gazdag forrásokra és levéltári anyagokra támaszkodva a Szamosújvár történetét három kötetben, de fontosak a magyarországi örmények genealógiájáról és etnográfijáról írt munkái is.”* (Anahit 1996:11)

3. Az Armenia folyóirat és jelentősége

E sajtótermék egy magyarországi örmény időszaki kiadvány. „Az Armenia a kolónia társadalmi és kulturális felvirágzása idején jelent meg, gyakorlatilag maga is a felébredt nemzeti öntudat egyik megjelenési formája volt.” (Anahit 1996: 12) A maga nemében egyedülálló vállalkozás volt: a tájékoztatáson és az információszolgáltatáson túlmenően egy nemzet értékeinek, értékrendszerének írott gyűjteményeként szolgált, kultúrájának és történelmének egyfajta szöveggyűjteménye volt. A legelső száma 1887. január elsején jelent meg az Aurora nyomda gondozásában Szamosújvárott. A kiadók és egyben a felelős szerkesztők is Szongott Kristóf gimnáziumi tanár és Govrik J. Gergely mechtárista atya voltak, és főként Szongott körül már a folyóirat első évében széles magyarörmény értelmiségi kör alakult ki.

Elsődleges céljuk a régi örmény kultúra maradványainak felkutatása és tudományos értékesítése. „...A magyar olvasó közönség előtt az örmény kultúra vívmányait lehetőleg minden ágában bemutatni célul tűzi, s mely mintegy összekötő kapcsot képezvén a magyar és örmény irodalom között, méltán hézagpótló vállalatul jelentkezik.” (Govrik–Szongott 1887: 1) Mint tudományos kiadvány, a fő érdeklődési pontja az örménységkutatás volt. Legegyszerűbben négy fő szempont figyelembevételével kategorizálhatóak a cikkek: „(...) a magyar-örmények jelene és történelme, és az örményországi örmények jelene és történelme”. (Polyák 2018)

Az Armenia bár nem politizált nyíltan, külföldi lapok tudósításaiból vett át részleteket, amelyek az örmény kérdésben foglalnak helytelenítő állást. Ezeket az *Örmény lapok szemléje* nevű rovatban közölték. Ezenkívül tulajdonképpen kezdetben csak két elkülönített rovatuk volt: a *Kisebb közlemények* és a *Hazai lapok nyilatkozatai az „Armenia”-ról*. Előbbiben tudósítások, beszámolók, rövidhírek és kisebb összefoglalók kerültek közlésre. A *Mi újság az örmény világban?*, a *Közgazdasági élet*, a *Krónika*, az *Irodalom és művészet*, a *Különfélék* és a *Hazai krónika* rovatokkal csak később egészül ki a lap.

A klasszikus örmény irodalom képviselőin kívül francia és angol nyelvből is közöltek fordításokat, melyek közül sokakat Rudnyánszky Gyula költő fordított. De a nyelvészeti kérdésekre is nagy hangsúlyt fektettek, mint ahogy a foklóranyagok terén is színes a paletta. A néprajzi jellegű publikációk esetében Szongott mellett a magyar néprajzkutató, Hermann Antal gyűjtései számítanak felbecsülhetetlen értékűnek. A lap munkatársa, közreműködője volt még például Bányai Elemér, Molnár Antal, Papp Gusztáv, Gopcsa László, Papp Bogdán és Patrubány Lukács is. De rendszeresen olvashatunk még Esztegár László, Bojta Antal, Kuun Géza és Csilingarján Jakab tollából is. A szerkesztőkre jellemző a sorozatszerű publikálás.

Az Armenia, „... irigylésre méltó népszerűsége tett szert. Csak Magyarországon 85 településen terjesztették, kapcsolatot tartott a külföldi örményekkel, több mint 150 munkatársa és levelezője volt”. (Anahit 1996: 18) Az 1900-as évektől viszont már nehezebben sikerült tartania ugyanazt a színvonalat, amellyel indult, Szongott 1907-beni halálával pedig meg is szűnt. Amíg viszont megjelent, az örmény kolónia szellemi koordinátorának szerepét töltötte be, sokkal több volt pusztá újságnál. A szellemi újjászületésnek és a nemzeti öntudat felébredésének

végterméke volt. Igényes nyelvezettel, gondosan és odafigyeléssel megírt cikkekkel, értékes írásokkal széles körű témaválasztásban.

4. Módszertan

Bár az Armenia húsz éven át való megjelenése bőven szolgáltatna elemzésre való cikkmennyiséget, túlságosan tág merítés és nagy vállalkozás lenne az ez alatt az évek alatt megjelent „1829 cikk, 2090 közlemény és 396 illusztráció” (Tóth 2018) teljes egészét vizsgálnom. Ezért szükséges volt a szűkítés a mintavétel során. Meggyőződésem, hogy a megjelenésétől kezdődő első két év (1887-es és 1888) során megjelent lapszámok reprezentatív mintaként szolgálnak. Azért, mert a megjelenéskor a folyóirat mindenképpen magán hordozza az úttörő jelleget. Érezhető rajta a megfelelni akarás és a magas színvonalnak a megteremtésére irányuló igyekezet. A második évben már helyet kapnak apró újítások is a tökéletesítés céljából, a szerkesztők továbbra is igyekeznek a már megnyert olvasóközönség igényeinek kielégítésére, a lap presztízsének, nivójának, színvonalának szinten tartására.

A választott kutatási módszerem a kvalitatív tartalomelemzés. Munkám során megfigyeltem a közvetlenül megtapasztalható tényeket, ezeket lejegyeztem, majd a megfigyelt tények jelentéseit, szerepeit, értékeit értelmeztem. (Magyari 2005: 23–24) Ugyanakkor ez a módszer kvantitatív tartalomelemzéssel is kiegészül: különböző kategóriákat alakítottam ki a cikkek osztályzásakor, és ezen kategóriák mindegyikéhez bizonyos számú cikket rendeltem.

Mivel elemzésem középpontjában az örmény kultúra áll, az Armenia első két évfolyamának lapszámaiban elsősorban a kulturális jellegű és az arra vonatkozó írásokra összpontosítottam. Azonban már a kutatásom kezdetén rájöttem, hogy gyakorlatilag lehetetlen pusztán a kultúra jegyében született írásokat keresni. Ugyanis a cikkek zöme történelmi merítésű, így hogyha felállítanánk egy kultúra rovatot, abba zömével kerülnének történelmi jellegű írások is. Ez egyébként teljes mértékben megfelel a programadó cikkben közöltekkel. Kultúra és történelem szorosan összefügg tehát. *„A kultúra alkotóelemeit több szerző megkísérelte különféle kategóriákba sorolni. A kategorizálást tovább bonyolítja, hogy a kultúra elemei és forrásai sokszor keverednek, pl. a nyelv vagy a történelem a kultúra elemeként és forrásaként is értelmezhető. A kultúraelemek komplexitásához az is hozzájárul, hogy a kultúra elemei egymásra is hatással vannak.”* (Malota–Mitev 2018) Ráadásul a történelmet a kultúrafogalom szerves részeként határozzák meg. *„A történelem a kultúra eredetére világít rá, bizonyos történelmi események és az ezekhez fűződő legendák, történetek jövőbeli pozitív vagy akár elrettentő példaként is szolgálnak a csoport vagy az egyén számára. A történelem emellett identitást nyújt az emberek számára, lehetőséget arra, hogy büszkék legyenek népük kultúrájára.”* (Malota–Mitev 2018). Éppen ezért nem kívánom külön kategóriába sorolni a történelmi és a kulturális jellegű írásokat, megpróbálkozom inkább a kulturális jegyek és értékek kihámozásával a történelmi áttekintésekből is. Attól függően azonban, hogy melyik tudományterületről közelítjük meg a kultúrát, számos, némiképp eltérő definíciót és még inkább több összetevőt, kultúraelemet kapunk. Úgy gondolom, kutatásom céljának megfelelően és a rendelkezésemre álló anyag áttanulmányozását követően, az antropológiai szemléleten ke-

resztül kell meghatároznom a kultúra fogalmát. *„Az antropológiai megközelítés a kultúrára, mint egész életformára tekint. Edward Burnett Tylor definíciója szerint a kultúra olyan komplex egész, amely magában foglalja mindazt a tudást, képességet, hiedelmet, művészetet, morált (és még egy sor más képességet), amit az ember szocializációja során, mint egy társadalom tagja megszerez.”* (Korpics 2018) Éppen ezért dolgozatomban a 24 lapszám átvizsgálása után az általam felállított kultúra rovatot további szegmensekre bontva vizsgálom. Ezek az *irodalom-nyelvészet, vallás, folklórhagyományok, és az intézményrendszer* kategóriák lettek.

Jószérével találunk **nyelvészeti** kérdéseket boncolgató cikkeket, tanulmányrészleteket az Armenia hasábjain. Továbbá történeteket, rövidebb hangvételű vagy akár hosszabb, de több részletben közölt elbeszéléseket, a próza mellett pedig lírát is. Ilyen szempontból egyfajta **irodalmi** szöveggyűjteményként is tekinthetünk rá, de mindenképpen az irodalomra tekinthetünk úgy is, mint a kulturális értékek hordozójára, megőrzőjére. E tekintetben pedig a kommunikáció és a kultúra viszonyát is érdemes megemlíteni: *„A kommunikáció az az eszköz, melynek segítségével a kultúra mindenkori tartalmát az egyik generáció a következőre hagyományozhatja, illetve ezen belül az egyén elsajátíthatja.”* (Molnár 2018)

Nem véletlen, hogy számos **vallás** témában megjelent írást publikálnak az Armeniában, ugyanis a vallás is a kultúra szerves része. Az egyetemes keresztény értékek évszázadokon keresztül határozták meg és írták elő a mindennapi életet, olyan követendő példát állítva a társadalom számára, amelynek betartása tisztes-séges és emberséges életet garantált, megtagadása pedig a társadalom periferiájára való kiszorítást jelentette. *„A vallás gyakran életfilozófiát is jelent, a társadalom által elfogadott emberi értékek is az adott vallás hitrendszeréből származnak.”* (Malota–Mitev 2018) Az örménység számára ráadásul még inkább fontossággal bírt a vallás, a vallásos élet.

A **folklór** a népi kultúra maga. A hagyományok, az értékek, a népszokások és hiedelmek fűszerezik meg egy közösség hétköznapi életét, olyan jellegzetes és sajátos színezetet adva, amely megkülönbözteti őket másoktól. Éppen ezért a folklórtartalmak érdekes és különleges szeletét adják majd annak az egésznek, amelyet kutatásomban vizsgálok.

Az **intézményrendszer** egy társadalom vezetője, irányadója és tükröje is egyben. *„Társadalmi szervezeteken, intézményeken a társadalmi rendszert és struktúrát értjük. Ide tartozik a család intézménye, az iskolarendszer (...). Ezek az intézmények a társadalmi együttélés szabályainak meghatározói, elvárt társadalmi szerepek, hierarchia és normák fűződnek hozzájuk, kommunikációs hálózatokként funkcionálnak. Az, hogy ezen intézmények miként működnek, nagyon erősen kultúrafüggő.”* (Malota–Mitev 2018) Ezek fényében ezen intézmények, szervezetek vizsgálatát is elengedhetetlennek tartom ahhoz, hogy átfogó képet festhessek az örmény kulturális értékekről. Ugyanúgy, mint a fentebb említett kulturális elemek esetében.

5. Az örmény kultúra sajtóbeli megjelenítése

5.1. Irodalom-nyelvészet

Az Armenia irodalmi jellegéről való legteljesebb kép alkotásához öt kategóriába soroltam az írásokat az irodalom-nyelvészet témakörön belül. Ezek a *nyelvészet, példaképek, az örménység irodalma, irodalmi okirattár és a közlemények* kategóriák.

5.1.1. Nyelvészet

A szerzők kiemelten odafigyelnek az örmény nyelv szókészlet gazdagságának a kidomborítására. Sokat foglalkoznak az örmény nyelv eredetére vonatkozó kérdésekkel is. Illetve azokra a fejtegetésekre is hangsúlyt fektetnek, amelyek a hagyományos életmód és a történelmi tényezők hatását vizsgálják a nyelv formálódására nézve.

A kategóriában az Armenia első számát lapozva legelsőként az *Erdélyi örmény családnevek kultur történeti szempontból c.* (Pátrubány 1887: 9–11) munkát találjuk, amely Pátrubány Lukács tanulmányának egy részlete. Írásában nyelvészeti megközelítésben értelmezi az örmény családneveket. „*Két családnév Jolmelik és Jolbej az erdélyi örmények költözködésére vet világot. Jolmelik jelentése Útkirály, Jolbej-é Útfőnök.*” (Pátrubány 1887: 9) A szerző magyarázza, hogy ez az örmények kivándorlásának szervezettségére utal, az apróbb csapatok élén útfőnökök álltak, fölöttük pedig az Útkirály állt. Tehát nyomon követhető a társadalmi státusz az örmény családnevekben.

Fáraó Simon *Az örmény betűk feltalálása c.* (Fáraó 1887: 17–20) munkájában a nemzeti betűk megjelenésének történetét beszéli el, amely fellendítette a nyelv és az irodalom fejlődését. Előtte ugyanis, az V. századig, noha örmény nyelven fogalmaztak, de görög, szír, és perzsa betűkkel tudtak csak nyomtatni, ezt viszont a lakosság nagy része nem tudta helyesen értelmezni, mivel ezen ábécék eszköztárában nem volt az összes örmény hang leképezésére szolgáló írásjegy. Meszrop püspök görög mintára létrehozott egy 36 betűből álló ábécét.

Szongott Kristóf az első évfolyam áprilisi számában dr. Hanusz János nyelvész munkásságának összefoglalását közli. *A Hanusz lengyel armenista és a galíciai örmények tájnyelve* (Szongott 1887: 116–118) című véleményműfajú írásában, a nyelvésznek az örmény nyelv eredetével kapcsolatos kutatási eredményeit magyarázza.

5.1.2. Portrék

Az Armenia szerkesztősége előszeretettel méltat és nagy tisztelettel emlékezik meg történészekről, irodalmárokról, írókról és költőkről, akiknek munkássága nagymértékben hozzáad az örmény kulturális örökség sokszínűségéhez. Az ő alakjukat példaképként állítják az olvasók elé, ezáltal is ösztönzik őket az önkifejezésre, az alkotásra.

Govrik Gergely *Chorenei Mózes I* (Govrik 1887: 20–23) és *II* (Govrik 1887: 50–54) című, sorozatként közölt munkájának első részében az örmény történetírás ősatyjaként számontartott tudós munkásságát méltatja, és ismerteti életrajzát. Azáltal, hogy „*Chorenei történelmében – miként mondja – használta a görög, chald, asszír, perzsa és a nemzeti forrásokon kívül a szentírást is*” (Govrik 1887: 23), olyan munkát hagyott az utókor számára, amely segítette az örmény

népet nemzeti hovatartozásuk, történelmük, kulturális örökségeik megőrzésében. Ebben a témakörben egy női szerzőtől is olvashatunk írást: Tutsek Anna cikke a májusi számban található, *Népének atyja* (Tutsek 1888: 142–148) címmel. Ez esetben nem memoárról van szó, hiszen Krimiaán Hájrig konstantinápolyi pátriárka, író és költő érdemeit méltatja, aki a cikk keletkezésekor még buzgón tevékenykedett a nemzeti ügy érdekében az elnyomó török viszonyok közt. A „népfelvilágosításnak” szentelte magát. 1862-ben kinevezték püspöknek, majd 1869-ben pátriárkának. Irodalmi hagyatéka mellett szerény életvitelét, becsületességét, a haza és népe iránti elkötelezettségét állítja példaként a szerző az olvasók elé.

A szerkesztőség fontosnak tartja bemutatni Gábrus Zakariás kimagasló személyiségét is. Szongott memorandumszerű vezércikke az első évfolyam októberi számának címlapján található, fekete-fehér portréval és díszes iniciáléval van ellátva. A *Gábrus emlékezete (1794-1870)* (Szongott 1887: 289–298) című írás egy szamosújvári aláírásgyűjtésből közölt részlettel indít. Amelyben arra kéri a lakosságot, hogy Gábrus Zakariás pap, tanító, író és hivatalnoknak munkásságához méltó módon állítsanak emlékkövet. Szongott ismerteti Gábrus életrajzát, majd a tiszteletadás és a megemlékezés fontosságára is felhívja a figyelmet.

5.1.3. Az örménység irodalma

Ebben a kategóriában a nemzeti irodalom jellemvonásainak ismertetése kerül a fókuszpontra. Ezzel többek közt az is a céljuk, hogy megmentsék az örmény identitástudatot, erősítsék az anyaországhoz való ragaszkodást. Irodalom és történelem szoros összefüggésében mutatják be, honnan indult és hová fejlődött az örmény irodalom.

Dr. Molnár Antal négy részben közölt szakközleménye részletesen leírja az örménység irodalmának történetét a kezdetektől a jelenkorig, korszakokra bontva. Az első rész (Molnár 1778: 257–260) egy történelmi áttekintés. A második részben, *Az örmény irodalom II. A nyelv* (Molnár 1887: 298–301) című munkában a szerző visszanyúlik a kezdetekhez, az örmény nyelv kialakulásáig. *„Ezen írásrendszer elfogadását kevéssel előzte meg az örmény nemzet zömének a keresztény hitre való áttérése. S az örmény irodalom fejlődésének kezdetei is ezen időszakokkal esnek össze. Bölcsőjétől napjainkig a keresztény szellemnek befolyása alatt állott az örmény irodalom.”* (Molnár 1887: 301) A harmadik rész a következő lapszámban, a novemberiben olvasható: *Az örmény irodalom III. Az örmény irodalom a kereszties hadjáratokig* (Molnár 1887: 327–331) címmel. Megtudjuk, hogy gyakorlatilag örmény irodalomról csak a 4. századtól kezdődően beszélhetünk, az evangélium hirdetésének köszönhetően ugyanis ekkor kezdtek megjelenni vallási témájú iratok. Akkoriban tehát a vallásos irodalom bontakozott ki. Az írástudók figyelme ezt követően a történelemre terjedt ki. A században készültek igényes és minőségi fordítások is, a Bibliát is ekkor fordították le örmény nyelvre. Az 5. századbeli irodalmi aranykort hanyatlás és válság követi, ezeket a szerző a zavaros politikai viszonyokkal és a kalcedóniai zsinat következményeivel magyarázza. *Az örmény irodalom IV. Az újraéledés kora* (Molnár 1887: 374–378) cím alatt jelenik meg a tanulmány utolsó része. Az elbeszélés fonala a XII. századtól indít: ekkor nyílt ugyanis új fejezet az örmény irodalomban. Megtudjuk, hogy a Mechtár által ala-

pített kongregáció szolgált helyet a kulturális eszmék kibontakozásának és terjedésének. „Megalapításától kezdve napjainkig ez a kongregáció volt gócpontja az örmény kulturának, fő tényezője az irodalmi életnek.” (Molnár 1887: 378) A társaság kiadványaiban helyet kap a múlt és jelen irodalma, legfontosabb szerepe pedig az, hogy összekötő kapcsot képezzen a szétszóródott örménység között, és megismertesse a nagyvilággal az örmény kultúrát.

Találunk még egy sorozatban közölt szakközleményt, Esztegár László tollából *Az újabb örmény líra jellege* (Esztegár 1888: 213–216) cím alatt. A szerző párhuzamot von a magyar és örmény lírai elemek közt: „mindkét nemzetnél korszakról-korszakra kíséri a nemzeti életet, s azon húrokat pendíti meg, melyek a nemzet érzelmeinek viszhangzó akkordjait adják”. (Esztegár 1888: 215) A sorozat második része a következő havi lapszámban jelenik meg: *Az újabb örmény líra jellege II.* (Esztegár 1888: 250–251) Ez a rész már ténylegesen a költészetük jellegét ismerteti. A legjellemzőbb vonása például az, hogy hányattatott sorsukat egy szép nő szavaiba burkolva éneklik meg. Emiatt bánatos, csüggedt hangvételűek a lírikus alkotások. Valamint az is jellemző, hogy gazdagon nyúlnak a természeti elemekből alkotott költői képekhez. Besigtháslián és Pátkánián költők mellett egy harmadik nagy alakot is megismertet a szerző: Álisán Leontot.

5.1.4. Irodalmi szöveggyűjtemény

Ahogy azt egy korábbi alfejezetben leírtam, az Armeniára egyfajta irodalmi szöveggyűjteményként is tekinthetünk. Az első két évfolyam nyolc verset közöl, egy novellát és a magyar himnuszt is, egyes szakaszait örmény nyelven. Ezek többségben Pátkánián Ráfáel, Mégérdics Besigtháslián és Álisán Leont versei. A versek közt fellelhető a fentebb említett búskomor hangvétel is. A lírai én a mindentudó elbeszélő szerepébe bújva révedezik a múltba, és ekképpen énekli meg hazájának szomorú sorsát. *Az áváráji csalogány* (Álisán 1888: 33–34) című költeményt Esztegár László fordította magyarra, és az áváráji ütközet emlékét idézi, amelyben sok örmény hős vesztette életét a perzsákkal való küzdelemben. A csalogány metaforája mögött a lírai én fejezi ki sajnálatát ősei sorsa iránt.

A csalogány azonban egy másik dalban is megjelenik. Az *Árexesz könnyeiben* (Pátkánián 1887: 321–323) viszont az Árexesz folyó áll a középpontban, és a lírai énnel beszélget. A folyó testesíti meg az örmény nőt, a lírai én pedig a férfit, akit a történelem során rabigába hurcoltak a hódító népek. A költeményből a múltba merengés mellett egyfajta társadalomkritikát is kiérezni: a költő felteszi a kérdést, hogy miért nem lép tovább, és próbál meg boldogan élni Árexesz?

Az Ezer közül egy (Pátkánián 1887: 32–34) költeményben egy szép nő szemzőgén keresztül ismerjük meg a jelenkor kegyetlenségeit. A gyönyörű Hripszimát a török szultán erőszakkal hurcoltatta a háremébe, és arra kényszerítette, hogy megtagadja vallását. A némaságba burkolózó lány életének történetét Simay János fordította magyarra, ugyanúgy, mint *Az Örmény lányka* (Simay 1887: 179) című verset is. Ez azonban nem bánatos hangulatú, mindössze hasonlatokban és természeti képekben gazdagon szemlélteti az örmény nők szépségét, gyöngédségét.

A decemberi lapszámot Szongott Kristóf novellafordítása nyitja meg. A *Karácsony éjszakája* (Szongott 1888: 353–359) az Árevelk újságból átvett novella. A cselekmény egy örményországi faluban játszódik karácsonykor, a beteg kisfiuk

körüli szülők képével indít. A hitetlen apa a karácsonyi szertartás alatt jelenést lát, és megtér. Beteg gyermekük csodával határos módon meggyógyul.

A kiválasztott irodalmi művekből érezhető, hogy milyen értékrendszert, életfilozófiát kívánnak népszerűsíteni a magyarörménység köreiben.

5.1.5. Közlemények

Az *Armenia Kisebb közlemények* rovata zömében híreket és tudósításokat tartalmaz. Irodalom témakörben efféle „közleményeket” találunk még a *Mi újság az örmény világban?*, az *Örmény lapok szemléje* és az *Irodalom és művészet* rovatokban is. Ezek olyan rövidhírt, híreket, tudósításokat tartalmaznak, amelyek újabb megvilágítást adnak az örménység irodalmára vonatkozóan.

A *Kisebb közleményekben* a *Költői irodalmunk* (Kisebb közlemények 1887: 54–55) a tifliszi (ez Georgia fővárosa volt) kortárs költőket jellemzi. Csaknem mindegyikük Németországban tanult, így a német tudományosság szintjének elérését tűzték ki célul.

A *Mi újság az örmény világban?* található, *Az örmény nyelv és a párisi nyelvészek* (Mi újság az örmény világban? 1888: 64) című hír pedig már a legújabb nyelvészeti eredményt közli: Párizsban egy Bruszáli nevezetű nyelvész tudományosan bizonyítja, hogy az örmény nyelv az indoeurópai ágból való. Az *Orosz-örmény szótárban* (Irodalom és művészet 1888: 395) egy frissen megjelent szótárról értesítenek, amelyből ez ideig nagy hiány volt. Beszámolnak ezeken kívül *Egy új örmény folyóiratról* is (Kisebb közlemények 1887:123–124), amely *Havi Szemle* néven jelenik meg a bécsi, tudós mechitarista szervezet kiadásában. A *Byron és az örmények* (Kisebb közlemények 1888: 252–253) című hír Lord Byron, neves angol író és az örménység kapcsolatát ismerteti. Byron szerette s tanulmányozta az örményeket, és elsajátította nyelvüket.

Látható tehát, hogy a hírek, tudósítások arra szolgálnak, hogy minél több, főként aktuális információt csöpögtessenek. Hiszen a folyóiratnak tájékoztató-funkciója is van.

6. Vallás

A vallás tematikájú írásokat két szempont szerint lehet elkülöníteni: aszerint, hogy ezek aktuális hírek, összefoglalók különböző egyházi eseményekről, személyekről vagy zárandoklatokról. Illetve aszerint, hogy múltbéli, vallástörténeti jelentőségű eseményekről vagy jeles személyiségről szóló írások.

6. 1. Egy letűnt kor vallása

A szerkesztők olyannyira fontosnak tartják a vallásuk kezdeti időszakának, illetve a történelem során való fejlődésének bemutatását, hogy sokkal többet foglalkoznak a múlttal, mint a jellel. A vallás múltbéli állapotának kategóriájában levő cikkeket saját meghatározásuk szerint a szakközlemények kategóriába sorolják. Ezekben gazdagon hivatkoznak egyes történészek, irodalmárok munkáira, és tudományos ismeretterjesztőszöveg-jellegűek.

Az örmény nemzet ősi vallása I. (G. J. G. M. 1887: 40–45) című, két részből álló tudományos munka visszaröpít az ókorba, az örménység civilizációjának hajnalára. Nem meglepő, hogy a Krisztus előtti időkben, az örmény nép is többistenhitű, bálványimádó volt. Megtudjuk, hogy az örmény szavak eredetéből adódóan valószínűsíthetően a zoroasztrizmushoz hasonló jellegű volt az örmé-

nyek vallása is. „... Innen kölcsönözték a szellemi lények dualismusát is; az egyik lény jó, a másik rossz; (...) valamint az örményeknek, úgy azoknak is, kik Zoroaster tanát követték, nem voltak templomaik, mivel e tan szerint tiltva volt az istenséget a templomok korlátolt fedelei alá szorítani.” (G. J. G. M. 1887: 41) A folytatásban, *Az örmény nemzet ős vallása II.*-ben (G. J. G. M. 1887: 119–123) az örménység második istenségével, Anahit asszonnyal ismerkedhet meg az olvasó. Ő a szemérmesség anyja, az örmény nemzet dicsősége és életadója, Örményország lelke és élete. A harmadik főistenség Hős Vahagen. Ő a Vahuni uralkodócsalád ősapja, akit a kutatók Herkules alakjához hasonlítanak... A főisteneken kívül felsorolásra kerülnek a többiek is. Túr például Apollón megfelelője volt. Mérhagan a fény, a Nap, és a tűz istene volt, Héphaisztoszhoz hasonló. Athénét Naneaként tisztelték.

Az örmény isteni tiszteletnek (liturgia) szép jellegei (Duha 1887: 91–92) című szakközlemény a keleti egyház egyik legrégebb és legszebb istentiszteletét mutatja be. Liturgiájukban a szertartásoknak és imádságoknak „két fő jellege van: tekintélyes régiség és klasszikai nyelvszépség.” (Duha 1887: 91) Ugyanis a szentírást az örmény irodalom aranykorában, azaz a 4. század végén, az 5. elején különösen igényes nyelvezettel fordították örmény nyelvűre. Az ebben az időben keletkezett szertartások és ceremóniák díszét, magasztosságát megtartották, megőrizve a keleties rítus titokzatosságát és szépségét.

Ebben a témában is érezhetően sok történelmi, egyháztörténelmi rész vegyül a cikkekbe. A szerkesztők különösen nagy hangsúlyt fektetnek annak kidomborítására, hogyan változott a vallás a történelem során. Emellett pedig természetesen az éppen aktuális valláshoz kapcsolódó események, hírek elmondásának is helyet adnak. Erről a következő alfejezetben olvashatunk.

6.2. A jelenkor vallása

Ebben a kategóriában nekünk, kívülállóknak végre valóban lehetőségünk adódik megérteni, milyen is az örmények vallása. *Az örmények Európában és különösen Austria-Magyarországon I.* (Gopcsa 1887: 86–90) című szakközleményben Dr. Gopcsa László nyújt nekünk rálátást a világ örmény lakosságának alakulására, illetve segít eligazodni az örménység vallási viszonyait, hovatartozásukat illetően. Vallási szempontból két csoportra: „... *katholikusokra és schismaticusokra oszlanak. Az elsők »egyesülteknek« is hívatnak, elismerik a pápát, mint lelki főpapjukat és vannak saját érsekeik és püspökeik; míg az utóbbiakat »nem egyesült örményeknek«, »Gregorianistáknak«... nevezik.*” (Gopcsa 1887: 87–88) A schismaticus örmények nem ismerik el a pápát, a Szentléleknek csak az Atyától való származását hiszik, nem hisznek a purgatóriumban és a lélek halhatatlanságában sem. Az egyesültek mindig arra törekednek, hogy a schismaticusokat megnyerjék, és egyesülhessen a két vallásfelekezet, azonban mindig ellenállásba ütköznek az utóbbiak részéről. Az esetet később, a szeptemberi lapszámban is érintik. *Az örmény kérdés* (Szongott 1888: 263–267) c. írásban Szongott Kristóf egy Larus által írt, tizenhat kötetben megjelenő ismerettárból fordít egy részletet. Ez azért is említésre méltó, mert a programadó cikkben kijelenti a szerkesztőség, hogy politikai jellegű írásokat nem közöl. Ez azonban nem magának az Armenia szerkesztőségének a szellemi terméke, másodsorban pedig ismertető jellegű, nem politikál, nem formál vélemény, pusztán informál.

A *Tükördarabok a honi örmények viszonyairól és jelleméről* (Ávedik 1887: 268–273) című összefoglaló sok hasznos tudnivalóval szolgál az erdélyi örmények vallásos életét illetően. Erdély-szerte az örménység a római katolikus vallás híve, Szamosújváron, Erzsébetvároson, Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen viszont örmény nyelven celebrálják a misét. Az örmény szentmise megőrizte a IV. században meghonosított jellegét. Időben hosszabb az örmény a latin szertartásnál, nyelvezte pedig az örmény irodalom aranykorának jellegzetességeit hordozza magán. Az örmény pap a keresztség után a bérnialást is feladja a megkeresztelt csecsemőnek. Karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor a szentmisét csak énekszó, sem zene, sem orgona nem kíséri. „... Sok van fenntartva az első keresztény istenítisztelet szertartásaiból. Maig is éneklük az említett ünnepeken, a mit a régi keresztény korban gyakorlatilag is érvényesítettek: »a hittanulók, kételkedők, vezeklők, tisztátalanok távozzanak az isteni titok elől!«” (Ávedik 1887: 269) Ugyanis a kereszténység felvételének idejében bezárták a templom kapuit, ajtóit, hogy a pogányok vagy az arra nem érdemesek ne háborgassák a misét. Ezekon kívül viszont az örmény nyelvű azonos a többi, erdélyi latin szertartással.

7. Folklorhagyomány

Gazdag merítkezésre ad lehetőséget ez a témakör, ugyanis számos értékes, kultúrtörténeti szempontból jelentős gyűjteményt, beszámolót, tudományos munkát közölnek. Ezek a leírások talán a nem örmény olvasók számára még izgalmasabbak, hiszen egy olyan kultúrába kalauzolnak, amely a Kelet egzotikumát hordozza magán. Így egyszerre érezhetjük tőlünk nagyon távolinak, bizonyos jegyeit mégis egész közelinek. A cikkek ez esetben is két csoportba sorolhatóak.

7. 1. Folklor

A népköltészet, a folklor ősidők óta segítenek nemcsak túlélni, de megszínesíteni is a hétköznapokat. Olyan alkotások ezek, amelyek által az emberek saját maguknak szolgáltatathattak magyarázatot az őket körülvevő világ működéséről, a körülöttük történő eseményekről. Az Armenia dolgozótársai is tisztában voltak azzal, mennyire izgalmas adatokat gyűjthetünk egy nemzet népköltészetének megismerése által.

Az örmény népies költészet I. (Molnár 1888: 97–100) az első része a dr. Molnár Antal által írt, öt részben közölt tudományos-ismeretterjesztő írásnak. Az örmény civilizáció bölcsője az Arexes-folyó medencéjében volt, nem meglepő, hogy a pogány örménység hitvilága, folklorelmei is az Arexes-folyó mentén virágoztak. A folytatásban, *Az ó-örmény népies költészet II.* -ben (Molnár 1888: 147–148) már részletesebben tájékozódhatunk a népköltészetéről. Ezek főként balladák, és három csoportba sorolhatóak: a történeti énekek az uralkodók, kiemelkedő személyiségek alakját és cselekedeteit éneklük meg; a mértékes énekek ritmikusságukról kapták az elnevezésüket; az erkölcsi énekek pedig értelemszerűen az erkölcsös életet, a példakövetés fontosságát hangsúlyozzák. Az ismeretterjesztő harmadik részében (Molnár 1888: 162–165) a szerző egy Chorenei által gyűjtött legendáról számol be, amely Háig pátriárka és Bél istenség csatájáról szól, és amelyen a görög történetírás hatásai érezhetőek. *A negyedik rész* (Molnár 1888: 197–201) kiemel egyet a történeti énekek közül, és abból közöl részleteket. A befejező részben

pedig II. Artaxes fejedelem hosszas és virágzó kormányzásának a nép emlékeztében való megmaradásáról olvashatunk.

Az Armeniában közölt írások és cikkek közül minden bizonnyal az egyik legértékesebb az a háromrészes gyűjtemény, amely örmény közmondásokat tartalmaz. *Az Örmény közmondások I.* (Gopcsa 1888: 249–250), *II.* (Gopcsa 1888: 279–281) és *III.* (Gopcsa 1888:352–355) Ábgár Hohánneszian gyűjtései, amelyet Dr. Gopcsa László fordításában közöl a folyóirat. Az első részben 57, a másodikban 53, míg a harmadikban 61 közmondást találunk.

7. 2. Hagyomány-életmód

Ebben az alfejezetben az örménység ünnepi szokásaira vonatkozóan is érdekes információkat találunk.

Az Új-év és karácson Örményországból -az örmény család-életből (Cselingerián 1888: 18–23) című tájékoztatóból megtudjuk, hogy az örményországi örmények más keresztény nemzetekhez képest egy leegyszerűsített karácsonyt ünnepelnek. Ők például a karácsonyfa feldíszítésének szokását egyáltalán nem tartják. Illetve sajátos naptári évükhöz igazodva, ők az egyetlen keresztények, akik vízkeresztkor, január 5-én ünneplik a szentestét. A karácsonyt 14 napos böjt előzi meg, ez viszont gazdag böjt, mivel ilyenkor a legminőségibb és legtáplálóbb ételeiket fogyasztják. Az újév sem éjfélkor, hanem reggel van, és ők ilyenkor, korán reggel, újév napján ajándékozzák meg egymást. Ilyenkor általában meleg, új ruhákat kapnak, amelyeket magukra öltve elmennek a legközelebbi folyóig, mezítláb a vízbe állnak. A családfő megmárt egy-egy szelet kenyeret a vízbe. A vizes kenyeret hazaviszik, és a lakoma mellé elfogyasztják.

Farsang témakörben három írást is találunk. *A Farsang Örményországban -az örmény család-életből* (Cselingerián 1888: 89–90) című cikkben a vízkereszt után kezdődő, az egész év legvígabb időszakának szokásait olvashatjuk. Az arcfestésnek és a jelmezbe öltözésnek is van hagyománya, ezeket viszont leginkább szűk családi körben gyakorolják csak. Ének- és zeneszóval mulatnak. „Húshagyó estéje” a legizgalmasabb, mert ilyenkor a környék legtekintélyesebb családjánál gyűlnek össze vacsorára. Táncolnak, játszanak és énekelnek. A kisgyermek és apjuk közti szerepcsere pedig sok vidám pillanatot eredményez az ünnepelők körében. Pontosan figyelnek arra, mikor üt éjfél az óra, mert akkortól kezdődik a böjt időszaka.

Az örmény hámál-ok-keleti életkép (Szongott 1887: 242–244) kezdetű cikk a tradicionális teherhordó mesterséget mutatja be. A kereskedő- és kikötővárosokban jellegzetes látványt nyújtanak az utazók csomagjait a szekérszerű kocsikon a hátukon húzó férfiak. Ezek a férfiak nem családokban élnek, hanem kizárólag férfiakból álló, kommunaszerű csapatokban, szerény életmódot folytatva.

8. Intézményrendszer

E kategóriában túlnyomórészt rövidhírek, hírek, tudósítások, beszámolók formájában írnak, de előfordulnak véleményanyagok és szakközlemények is. A másik három kategóriához képest azonban ebben a témában érezhetően kevesebb cikk jelenik meg. Éppen ezért nem lehetséges tartalmi szempontok szerint tovább szűkíteni ezt a kategóriát, itt is pusztán két csoportba soroltam az intézményrendszer-tematikájú írásokat.

8. 1. Intézmények a nagyvilágban és itthon

Hogyan szervezik meg az életet, és egyáltalán önmagukat az örmények? Ebben a kategóriában erre a kérdésre kapunk több megvilágításból is választ, ugyanis a törökországi és oroszországi, örmény intézményes viszonyok bemutatásán kívül a magyarországi és erdélyi helyzetről is szó esik.

A keleti akadémia ügyében (Ávedik 1887: 145–147) című cikkből rögtön kiderül, hogy „*talán egy szakma sem mutathat föl oly nagy haladást – minden hiányai daczára – mint az oktatásügy*”. (Ávedik 1887: 145) Ezen a téren 1868-tól kezdődően két férfi tett nagy erőfeszítéseket: Eötvös József báró és Trefort oktatásügyi miniszter, aki minden intézményalapításra irányuló kezdeményezést nagy gonddal támogatt. *Szellemi művelődés az örményeknél* (Szongott 1887: 183–187) című szakközleményben megcáfolják azt az előfeltételezést, miszerint Keleten elhanyagolt lenne a tudományos élet és a művelődés. Törökországban az örménység is saját erejéből oldja meg az iskoláztatást, főleg egyházi közbenjárással. Szongott közli a konstantinápolyi örmény pátriárka jóváhagyásával készült általános iskolai tantervet. Két szinten működik az oktatás: egy négyéves, „alsófokozatú” és hatéves, „másodfokozatú” ciklusban, külön fiú- és lányosztályokban. Fel vannak sorolva a tantárgyak is. A cikk folytatása a decemberi számban jelenik meg (Szongott 1887: 396–399) és a tanterv többi előírásait ismerteti.

Az Erzsébetvárosi kegyúri joga (Ávedik 1888: 232–242) című szakközleményben azokról a kiváltságokról olvashatunk, amelyet a város III. Károly király idejében nyert el. Ez feljogosítja a városvezetést az örmény katolikus egyház és a katolikus iskolák fölött való rendelkezésre. A mechtarista atyák egyben tanítók is voltak, akik fizetésüket egyrészt a gyermekek szüleitől, egyrészt az egyháztól, másrészt pedig a városi commissio által kezelt alapítványtól kapták. A helyi elemi iskolákat 1775-től a helyi plébános igazgatja, később közösen az iskolai tanáccsal. Különös hangsúlyt fektettek a leányiskolákra. A tanítók fizetését, az iskola fenntartását a „városi scholasticacommissio” költségvetéséből fedezték.

Az orosz és török közigazgatás alatti örmény intézmények működésének, leírásának informatív jellege van. A hazai viszonyok bemutatása mögött viszont némi büszkeség is húzódik, hiszen Szamosújvárt nem véletlenül nevezik erdélyi örmény metropolisznak.

8. 2. Közlemények

Az intézményrendszer-témában is felállítottam egy külön „közlemények” kategóriát, mert ezek zöme a *Kisebb közlemények* rovatban jelenik meg. De találunk jószerevel a *Mi újság az örmény világban?* és az *Örmény lapok szemléje* rovatokban is. Ezek nagy része hír és tudósítás.

A párizsi örmény egyletből (Kisebb közlemények 1887: 26–27) kezdetű tudósításból, noha magáról az egyesületről nem tudunk meg sokat, azt legalább kiolvashatjuk, hogy a franciaországi örményeknek van egy kulturális egyesülete, amely igen élénk társadalmi életéről tanúskodik. Ugyanígy *A György-féle örmény akadémia* (Mi újság az örmény világban? 1887: 368) kezdetű hír is csak arról tájékoztat, hogy a nemrégiben felvett 12 tanuló közt egy romániai fiú is szerepel. Az *Öt nyelvű tanfolyam* (Mi újság az örmény világban? 1888: 128) a Ruszkhí Khurier újság tudósításából közöl egy részletet. Ebben arról értesítenek, hogy a moszkvai

Lázár-féle örmény akadémián örmény, arab, perzsa, török és georgiai nyelven tartanak nyelvtanfolyamokat. Egy következő, rövid összefoglaló adalékul szolgál az örmény egyházi elöljáróságok feladatkörének megértéséhez.: *A Reformkérdés Törökországban* (Mi újság az örmény világban? 1888: 190).

A *Meszrop-féle iskola* (Örmény lapok szemléje 1887: 61) a törökországi Szmirnában alapított tanintézmény ünnepélyes megnyitójáról tájékoztat. Az örménység Szbárhálián Jánostól „kapta ajándékba” az intézményt, aki ezzel a gesztussal az örmény oktatás és művelődés előrehaladását támogatta. *Az egyesült örmény társaság* (Örmény Lapok Szemléje 1887: 160) kezdetű rövidhír arról értesít, hogy ez a szervezet 35 iskolát tart fent: ebből hatot Ciliciában, a többi pedig Örményországban. Ezek közt tíz középiskola van, a többi falusi népiskola. A fenntartásuk egy részét a nemzeti érdekeket szolgáló örmény nők egylete fedezi.

A közlemények csakúgy, mint az előző alkategóriák esetében, itt is kiegészítő jellegűek. Segítik a szerkesztőséget, hogy egy minél részletesebb és átfogóbb képet festhessenek az örmény intézményszféráról, ezáltal is közelebb hozva az olvasóhoz a szülőföldet, a honfitársakat.

9. Következtetések

A kultúra négy különböző pillére szerinti csoportosítása lehetővé tette, hogy részletes képet festhessek arról, miről is szólnak az Armenia cikkei. Emellett mégis fontosnak tartottam egy második, sajtóműfajok szerinti kategorizálást is. Bár a 19. században használt műfaji keretek értelemszerűen nem egyeznek meg teljesen a ma érvényben lévőkkel, a hír, tudósítás és véleményműfajok az Armeniában is elkülöníthetők. Azonban egy negyedik műfajban is írnak – mégpedig ebben jelenik meg a cikkek jó része –, amelyet saját maguk szakközlönyként, szakközleményként határoznak meg. Így az irodalom-nyelvészet kategóriában összesen 55 cikket találtam, ezekből 10 hír, 7 tudósítás, 25 véleményműfajú, a többi 13 cikk pedig szakközlemény. Vallás témakörben 18 hírt, 15 tudósítást, 6 véleményt és 17 szakközleményt írtam össze, összesen tehát 56 cikket. A hagyomány-folklór kategóriában is bőven volt, amit elemezni: 20 szakközlemény, 7 hír, 7 tudósítás és 13 véleményműfajú írás, összesen tehát 57 cikk. Az intézményrendszer-témában viszont már érezhetően kevesebb írás, összesen 35 jelent meg. Ezek közül 19 hír, 8 tudósítás, 2 vélemény és 6 szakközlemény.

Az Armenia dolgozótársai sokat tesznek az ügyben, hogy az olvasóközönségben a büszkeség érzését keltsék hovatartozásukat illetően. Sokat foglalkoznak például nyelvészeti kérdésekkel, amivel bizonyítani szeretnék, hogy méltó hely illeti meg őket is az indoeurópai nyelvcsalád egyik főágán. Továbbá elismeréssel és tisztelettel adóznak nagy személyiségeik munkásságát illetően. A neves költőről és írókról nemcsak megemlékeznek, hanem műveik közül néhányat közölnek is, így a kulturális folyóirat az irodalmi szöveggyűjtemény-jelleggel is kiegészül. Nem véletlenszerűen válogatnak a különböző irodalmi művekből sem, ezek ugyanis a szerkesztők hitvallását közvetíti. Az örmény identitástudatot azáltal is kívánják erősíteni, valamint az az anyaországhoz való ragaszkodást, hogy irodalom és történelem szoros összefüggésében mutatják be, honnan indult és hová fejlődött az örmény irodalom. Ugyanígy a vallás témában is érezhetően sok történelmi, egyháztörténelmi rész vegyül a cikkekbe. Ami pedig a hagyományok-folklór

témakört illeti, talán az egyik legizgalmasabb színfoltját képezi az Armeniának. Ugyanis egy olyan egzotikus, keleti kulturális jegyeket magán viselő nemzetről kapunk képet, amelynek szokásai, hagyományai a magyarörmények számára izgalmasnak tűnnek, a magyarság számára már-már kuriózumnak. A népköltészetéről szóló cikkeiken keresztül az örmény életforma íze-veje elének tárul. A szerkesztőség az örmény intézményrendszer témában sem okoz csalódást. Informatív jellegűen közölnek az orosz és török közigazgatás-beli örmény intézmények működéséről, illetve a hazai viszonyok terén például Szamosújvár helyzetével büszkélkednek.

Kijelenthető, hogy a folyóirat eleget tett a legelső, programadó cikkben felállított elvárásoknak. Az Armenia olyan formán töltötte be a közösség szellemi koordinátorának szerepét, hogy a múltat a jelenbe emelve erősítette a nemzeti öntudatot. A magyar–örmény kettős identitás egyszerre engedte meg ugyanis, hogy a dicső és verejtékes múlt történéseit felelevenítsék, emellett pedig azt is, hogy a magyarokhoz kötődjenek. Igényes szóhasználat, változatos témák, sokszínű elbeszélésmód, gondosan megszerkesztett szövegek és tudományosan kellőképpen alátámasztott érvelések jellemzik.

Előzetes feltevéseim, hipotézisem teljes bizonyosságot nyertek most: Az Armenia a 19. századi örmény kultúra közvetítője, hordozója és terjesztője volt. Több mint folyóirat, több mint sajtóorgánium. Olyan szellemi termék, amely megjelenésének éveiben a magyarörménység és főként az erdélyi örménység szellemi koordinátorának szerepét töltötte be.

Könyvészet

Anahit Szimonjan (1996): *A magyarországi örmény sajtó XIX–XX. századi története*. Országos Örmény Önkormányzat, Budapest.

Gazdovits Miklós (2006): *Az erdélyi örmények története*. Kriterion, Kolozsvár.

Gazdovits Miklós (2000): *Az erdélyi örmények történetéből*. Református Sajtóközpont Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdája, Kolozsvár.

Korpics Márta: *A kultúra fogalma, modellek és elméletek a kultúráról*. (http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/interkult_komm/2_a_kultra_fogalma_modellek_s_elmletek_a_kultrrl.html, letöltés ideje: 2018. 05. 22)

Magyari Tivadar (2005): *Adatfelvételi módszerek a társadalomkutatásban*. Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană.

Malota Erzsébet–Mitev Ariel: *Kultúrák találkozása*. (https://www.alinea.hu/custom/alinea/image/data/documents/Kulturak%20talalkozasa_11-15.pdf Letöltés ideje: 2018. 05. 19.)

Molnár Gizella: *A kultúra fogalma és értelmezései*. (http://www.fk.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/kozmuw/wp/wp-content/segedanyag/t_molnar_gizella/segedanyag/A%20kultura%20fogalma%20es%20ertelmezesei.doc (Letöltés ideje: 2018. 05. 22.)

Pál Judit: *Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. Az örmények betelepődése Erdélybe*. Erdélyi Múzeum, 1997. 59. kötet. 1–2. szám.

Polyák Mariann: Az *Armenia* folyóirat jelentősége Erdélyben. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/ormenyek/ormeny_diaszpora_a_karpat_medenceben_II/pages/magyar/011_polyak_mariann.htm) (Letöltés ideje: 2018. 05. 20.)

Tóth K. József: *Örmények a Kárpát-medencében. Magyarországi örmények történelmi áttekintése.* <http://www.magyarormeny.hu/index.php?apps=ormenyek&article=26> (Letöltés ideje: 2018. 02. 24.)

Álisán Leon: *Az áváráji csalogány* Armenia, 1888. 2. szám.

Ávedik Lukács: *A keleti akadémia ügyében.* Armenia, 1887. 5. szám.

Ávedik Lukács: *Erzsébetváros kegyúri joga.* Armenia, 1888. 8. szám.

Ávedik Lukács: *Tükördarabok a honi örmények viszonyairól és jelleméről.* Armenia, 1887. 9. szám.

Cselingerián Jakab: *Farsang Örményországban-az örmény család-életből.* Armenia, 1888. 3. szám.

Cselingerián Jakab: *Uj-év és karácson Örményországból -az örmény család-életből.* Armenia, 1888. 1. szám.

Dr. Gopcsa László: *Az örmények Európában és különösen Austria-Magyarországon I.* Armenia, 1887. 3. szám.

Dr. Gopcsa László: *Örmény közmondások I.* Armenia, 1887. 8. szám.

Dr. Gopcsa László: *Örmény közmondások II.* Armenia, 1887. 8. szám.

Dr. Gopcsa László: *Örmény közmondások III.* Armenia, 1887. 10. szám.

Dr. Molnár Antal: *Az ó-örmény népies költészet I.* Armenia, 1888. 4. szám.

Dr. Molnár Antal: *Az ó-örmény népies költészet II.* Armenia, 1888. 5. szám.

Dr. Molnár Antal: *Az ó-örmény népies költészet III.* Armenia, 1888. 6. szám.

Dr. Molnár Antal: *Az ó-örmény népies költészet IV.* Armenia, 1888. 7. szám.

Dr. Molnár Antal: *Az örmény irodalom I. Bevezető közlemény.* Armenia, 1887. 9. Szám.

Dr. Molnár Antal: *Az örmény irodalom II. A nyelv.* Armenia, 1887. 10. Szám.

Dr. Molnár Antal: *Az örmény irodalom III. Az örmény irodalom a keresztes hadjáratokig.* Armenia, 1887. 11. Szám.

Dr. Molnár Antal: *Az örmény irodalom IV. Az újraéledés kora.* Armenia, 1887. 12. Szám.

Dr. Molnár Antal: *Az örmények Törökországban I.* Armenia, 1888. 10. szám.

Dr. Molnár Antal: *Az örmények Törökországban II.* Armenia, 1888. 11. szám.

Duha S. Dávid: *Az örmény isteni tiszteletnek (liturgia) szép jellegei.* Armenia, 1887. 3. szám.

Esztegár László: *Ábovián I.* Armenia, 1887. 9. szám.

Esztegár László: *Ábovián II.* Armenia, 1887. 11. szám.

Esztegár László: *Az újabb örmény líra jellege.* Armenia, 1888. 7. szám.

Esztegár László: *Az újabb örmény líra jellege II.* Armenia, 1888. 8. szám.

Fáraó Simon: *Az örmény betűk feltalálása.* Armenia, 1887. 1. szám.

G. J. G. M.: *Az örmény nemzet és vallása I.* Armenia, 1887. 2. szám.

G. J. G. M.: *Az örmény nemzet és vallása II.* Armenia, 1887. 4. szám.

Govrik Gergely: *Chorenei Mózes.* Armenia, 1887. 1. szám.

Govrik J. Gergely-Szongott Kristóf: *Beköszöntő.* Armenia, 1887. 1. szám.

- Irodalom és művészet: *Orosz-örmény szótár*. Armenia, 1888. 12. szám.
Kisebb közlemények: *Byron és az örmények*. Armenia, 1888. 8. szám.
Kisebb közlemények: *Egy új örmény folyóirat*. Armenia, 1887. 4. szám.
Kisebb közlemények: *Könyvészet*. Armenia, 1887. 12. szám.
Kisebb közlemények: *Magyar-örmény nyelvtan*. Armenia, 1887. 4. szám.
Mi újság az örmény világban?: *Az örmény nyelv és a párisi nyelvészek*.
Armenia, 1888. 2. szám.
O.: *Az örmény hámál-ok-keletiéletkép-*. Armenia, 1887. 8. szám.
Pátkánián Ráfáel: *Araxesz könnyei*. Armenia, 1887. 11. szám.
Pátkánián Ráfáel: *Ezer közül egy vers*. Armenia, 1887. 1. szám.
Pátkánián Ráfáel: *Örmény lányka*. Armenia, 1887. 6. szám.
Pátrubány Lukács: *Erdélyi örmény családnevek kultur történeti szempontból*.
Armenia, 1887. 1. szám.
Szongott Kristóf: *Az örmény kérdés*. Armenia, 1888. 9. szám.
Szongott Kristóf: *Gábrus emlékezete*. Armenia, 1887. 10. szám.
Szongott Kristóf: *Karácsony éjszakája- novella*. Armenia, 1888. 12. szám.
Szongott Kristóf: *Szellemi művelődés az örményeknél I*. Armenia, 1887. 6.
szám.
Szongott Kristóf: *Hanusz lengyel armenista és a galíciai örmények tájnyelve*.
Armenia, 1887. 4. szám.
Szongott Kristóf: *Szellemi művelődés az örményeknél II*. Armenia, 1887. 11.
szám.
Tutsek Anna: *Népének atyja (Leist Arthur nyomán)*. Armenia, 1888. 5. 142–
148.